

HORÁK RITA

Újvidéki Egyetem
Magyar Tannyelvű
Tanítóképző Kar
Szabadka, Szerbia
horakrita83@gmail.com

A PEDAGÓGUS, VALAMINT A TERMÉSZET ÉS TÁRSADALOM TANKÖNYVEK SZEREPE A KÖRNYEZETTUDATOSSÁG KIALAKÍTÁSÁBAN

*Uloga pedagoga i udžbenika prirode i društva
na formiranje stava prema prirodnom okruženju*

*Pedagogues and the role of the Science and Society textbook
in the formation of environmental consciousness*

Összefoglaló

A 21. század egyik égető problémája környezetünk drasztikus rossz irányú megváltozása, ami szinte teljes mértékben az ember hozzáállásának, tevékenységének róható fel. Egyértelmű, ha nem változtatunk viselkedésünkön, akkor a környezetszennyezés és -rombolás az emberiség vesztét okozza. Sokan a megoldást a jövő generációjának helyes, környezettudatos nevelésében és fenntarthatóságra sarkalló oktatásában látják. Ebben jut kiemelkedő szerep a pedagógusnak – különösen kisiskolás korban, amikor a gyermekek fogékonyak és tudatuk, szokásaik alakíthatóak –, valamint a tankönyveknek, melyek az iskolában folyó munka alapját képezik. A munka célja rávilágítani a tankönyvekben rejlő lehetőségekre, hiányosságokra, de a pedagógus hozzáállásának és példamutatásának függvényében a munka sikerességére, illetve sikertelenségére is.

Kulcsszavak: környezetvédelem, tankönyv, környezettudatosság, nevelés, pedagógus.

A környezeti nevelés és a pedagógus szerepe

Az ipari, fogyasztói társadalom megjelenésével, az antropocentrikus gondolkodásmód térfoglalásával a természet alárendelt szerepet kap. E szerep eredménye a rádöbbenés: a természet véges, pusztítani, szennyezi, lerombolni, megváltoztatni, felszámolni lehet ugyan, de az komoly következményekkel jár. Azonban a környezeti problémákat felismerni nem elegendő, a problémák megoldásához annak érdekében tenni akaró, környezettudatos viselkedésre is szükség van. A gyerekek a környezetnevelés szempontjából rendkívül fontos közönség, mivel ők a környezeti erőforrások jövőbeli használói, kezelői (Nagy, 2008). Itt jut kiemelkedő szerep az iskolának, a pedagógusoknak, hiszen a kisiskolások környezetük iránt igen fogékonyak, érzelmi

világukra tudunk hatni, szokásaik egy részének kialakítása éppen az iskolában történik. Ezért fontos, hogy a pedagógus megfelelő ismeretekkel rendelkezzen, valamint, hogy jó példát mutasson, saját maga is környezettudatosan viselkedjen. A szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karon az új program elfogadását és akkreditálását követően számos választható, s két kötelező tantárgy szavatolja a jövőbeli pedagógus ilyen jellegű tudásának, kompetenciáinak a kialakulását és fejlődését. A kötelező tantárgyak közül a Bevezetés a természettudományokba és a Biológia, a választhatóak közül pedig a Környezetvédelem, Környékünk élővilága, Biológiai praktikum, Mindennapi környezetvédelem és az Ökológia sorolhatók ebbe a csoportba. Varga felmérései alapján a környezeti attitűd és a környezeti ismeretek között enyhe, de szignifikáns összefüggés fedezhető fel (Varga, 2004).

Két nézet alakult ki azzal kapcsolatban, hogy a környezettudatosság tanítható-e. Az egyik tábor az alapos és korszerű idevágó ismeretek elsajátítását és a természettudományok képviselőjét tartja a legfontosabbnak a környezeti nevelés kapcsán (Nahalka, 2007). Bár a másik tábor sem vonja kétségbe a természettudományok és a környezettudományok fontosságát (Morrone, Mancl és Carr, 2001), mégis a környezeti attitűdök megváltozásának fontosságát helyezik előtérbe.

Havas és Varga (1998) definíciója szerint a környezeti attitűd az ember környezetéhez való viszonyulását hivatott megmutatni. Pozitív környezeti attitűd esetén törődést, felelősségvállalást, odafigyelést jelent a környezetre, valamint a negatív környezeti hatások minimalizálására törekszik, míg a negatív attitűd az értékmegőrző cselekedetek hiányát jelenti.

A környezeti nevelés alapfeladata a környezettudatosság, a környezettudatos magatartás fejlesztése, az értékrend, az attitűd és az érzelmi viszonyulások formálása, és a környezetről-társadalomról kialakítható tudás bővítése (Mikházi, 2006; Thiengkamol, 2011).

A környezeti nevelés legfontosabb tényezői Lichtveld (2010) szerint: a környezettudatos magatartás, a környezettel és a környezet problémáival kapcsolatos ismeretek, a környezet megóvását célzó attitűdök, készségek, és a környezet megóvása érdekében történő cselekvésre való hajlam. A környezeti nevelésnek fontos szerepe van a környezet megóvásához szükséges elhivatottság kialakításában, segít a környezettel kapcsolatos problémák felfedezéséhez és azok megoldásához szükséges készségek elsajátításában, az elsajátított ismeretek felhasználásában (Nagy, 2008).

A szerbiai általános iskolák alsó osztályaiban a környezetvédelem első és második osztályban a Környezetünk, harmadik és negyedik osztályban pedig a Természet és társadalom órák anyagaként jelenik meg. Természetesen minden más tantárgy is rejt (illetve kellene, hogy rejtjen) magában lehetőséget a környezettudat fejlesztésére.

A munka célja és módszere

A munkában a szerző környezetvédelmi szempontból elemzi a szerbiai általános iskolák harmadik és negyedik osztályaiban használatos magyar nyelvű Természet és

társadalom tankönyveket (1. táblázat). A Tankönyvkiadó könyvei és munkafüzetei mellett a Kreatív Központ harmadik kiadványa is elemzésre került, mivel az általános iskolákban ebből a tantárgyból mindkét kiadó könyve engedélyezett. A Kreatív Központ idén ősze ígérte a negyedik könyv magyar nyelvű fordítását, így az ebben a munkában nem került elemzésre. A dolgozatban azokat a tartalmakat vizsgáltuk és kutattuk a könyvekben, amelyek a környezettudatos szemlélet kialakítására alkalmasak lehetnek, illetve a konkrét környezetvédelmi témákat. Arra szerettünk volna választ kapni, vajon a csak a tankönyvre hagyatkozó pedagógus milyen esélyekkel tudja a helyes útra és a fenntarthatóság szellemében nevelni a tanulókat.

1. táblázat: A Szerbiában használatos tankönyvek, illetve munkafüzetek listája

Szerbiában használt tankönyvek	Osztály
Természet és társadalom tankönyv az általános iskolák harmadik osztálya számára - Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd	3.
Természet és társadalomismeret - tankönyv az általános iskolák harmadik osztálya számára - Kreativni centar	3.
Természet és társadalom tankönyv az általános iskolák negyedik osztálya számára - Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd	4.
Barangoló - munkafüzet természet és társadalomból az általános iskola 3. osztálya számára	3.
Fürkésző - Munkafüzet a természet és társadalom tankönyvhöz az általános iskola negyedik osztálya számára	4.

A harmadik osztályos Természet és társadalom tankönyv elemzése

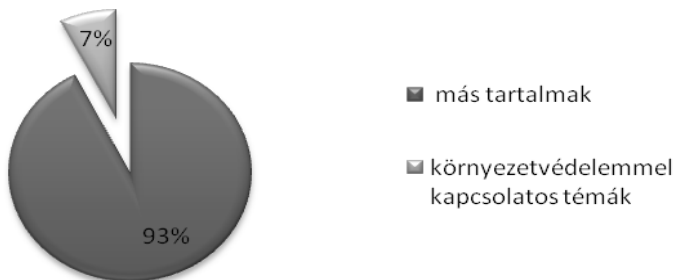
A szerbiai harmadik Természet és társadalom tankönyv 116 oldalas. A könyv eleje egy szép motiváló képpel indít, kis kutatóknak ábrázolja a gyerekeket, s ötféle szimbólumot – háromféle „emberkét” és kétféle jelet használ – az érdekességek, fontos dolgok, tudnivalók, összefoglalók és tanácsok kiemelésére. A tankönyv 7 témakörre tagolódik, ezek a következők:

- Vidék és természet
- Hogyan tájékozódjunk térben és időben?
- Másokkal együtt
- Tanulmányozzuk az anyagot!
- Tárgyaink
- A mozgás körülöttünk
- Magyarország a régmúltban

A munkában témakörönként elemeztük a környezetvédelemmel kapcsolatos felhívások, megjegyzések és tudni-, illetve tanulnivalók meglétét (2. táblázat), majd diagramon mutattuk ki a környezetvédelemmel kapcsolatos témák százalékos eloszlását (1. diagram). Mint láthatjuk, csak 7%-ban jelenik meg ilyen jellegű utalás, tartalom e tankönyvben.

2. táblázat: A harmadikos Természet és társadalom tankönyv témakörönkénti elemzése

Témakörök	A környezetvédelmi tudat kialakításának lehetősége
Vidék és természet	38–39. old., Hogyan viszonyul az ember a természethez 40–41. old., Természetes élőhelyek védett növényei és állatai 42. old., Veszélyek a természetben 50. old., Gyümölcsös és szőlőskert 51. old., A park
Hogyan tájékozódjunk térben és időben?	Nincs
Másokkal együtt	83. old., Hogyan ismerhetjük meg vidékünk múltját?
Tanulmányozzuk az anyagot!	Nincs
Tárgyaink	Nincs
A mozgás körülöttünk	Nincs
Magyarország a régmúltban	Nincs

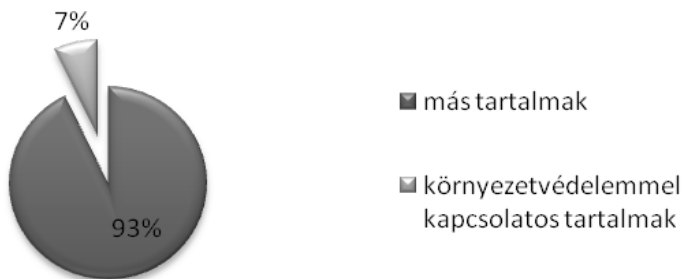
1. diagram: A szerbiai harmadikos Természet és társadalom tankönyv környezetvédelemmel kapcsolatos tartalmainak százalékos kimutatása

A harmadikos Barangoló munkafüzet elemzése

A Barangoló a Tankönyvkiadó által kiadott Természet- és társadalomismeret tankönyvhöz kapcsolódó munkafüzet. A szerző megjegyzné, hogy nem minden tanító követeli meg a használatát, s a megvételét, pedig a könyv erre is épít. A Barangoló 63 oldalas, és 7 fejezetet ölel fel (3. táblázat). A környezetvédelemmel kapcsolatos tartalmak, illetve a környezettudat kialakítását elősegítő tartalmak százalékos arányát a 2. diagram mutatja be. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a tankönyvben és a munkafüzetben egyaránt csak nagyon keveset foglalkoznak a környezetvédelemmel.

3. Táblázat: A harmadikos Barangoló munkafüzet témakörönkénti elemzése

Témakör	A környezetvédelmi tudat kialakításának lehetősége
A vidék és a természet	16-17. old., Hogyan viszonyul vidékünk lakossága az erdőkhöz, mezőkhöz, folyókhoz? 20-21. old., Miben különböznek egymástól a mesterséges és természetes élőhelyek?
Hogyan tájékozódunk térben és időben?	Nincs
Másokkal együtt	Nincs
Tanulmányozzuk az anyagot	Nincs
Tárgyaink	Nincs
Mozgás körülöttünk	Nincs
Barangoló kalauz	Nincs

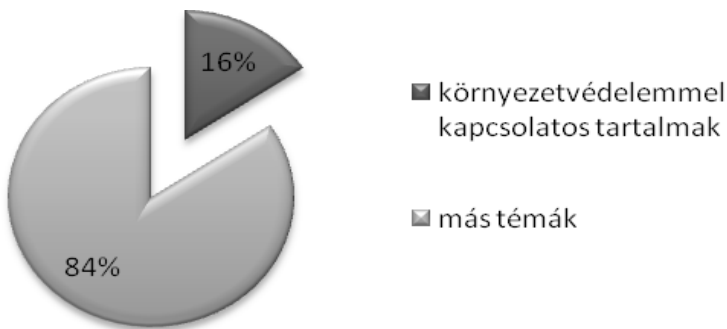
2. diagram: A Barangoló munkafüzet környezetvédelemmel kapcsolatos tartalmainak százalékos kimutatása

A negyedik osztályos Természet és társadalom tankönyv elemzése

A negyedik Természet és társadalom tankönyv 135 oldalas, és hét témakört dolgoz fel. A tankönyvhasználat során ötféle jel van a tanulók segítségére: arra vonatkozóan, hogy miről szól a tananyag, melyek a fontos dolgok, de a hasznos tanácsokat, érdekességeket és az utasításokat is külön megjelöli (4. táblázat).

4. táblázat: A harmadikos Barangoló munkafüzet témakörönkénti elemzése

Témakör	A környezetvédelmi tudat kialakításának lehetősége
TERMÉSZET	
Az élővilág sokfélesége	Nincs
Munka, energia, termelés, fogyasztás	24. old.: Milyen energiaforrásokat használ az ember? 28–29. old.: A nyersanyagtól a piacig 30–32. old.: Az egészséges táplálék 34–35. old.: Hogyan viszonyuljunk a természethez?
Tanulmányozzuk a természeti jelenségeket	Nincs
Tanulmányozzuk az anyagot	Nincs
TÁRSADALOM	
Szerbia ma	63. old.: Szerbia természeti kincsei 64–65. old.: Szerbia növény- és állatvilága 66–67. old.: Szerbia nemzeti parkjai 71. old.: A növénytermesztés és az állattenyésztés feltételei Szerbiában 73. old.: Mivel foglalkoznak az emberek Szerbiában? 82. old.: Szerbia a nemzetközi szervezetekben 84. old.: Szerbia – a világ része 85. old.: A világörökség kincsei 86. old.: Szerbia természeti ritkaságai
Szerbia múltja	Nincs
Magyarország története	Nincs

3. diagram: A negyedik Természet és társadalom tankönyv környezetvédelemmel kapcsolatos tartalmainak százalékos kimutatása

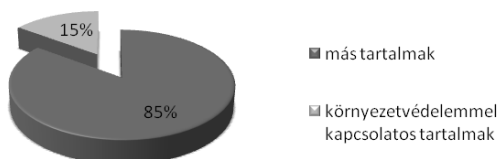
A diagram (3. diagram) alapján megállapíthatjuk, hogy a feldolgozásra kerülő tartalmak 16%-a foglalkozik a környezetvédelemmel.

A negyedikes Fürkésző munkafüzet elemzése

A negyedikes Fürkésző 60 oldala hat téma köré csoportosul (5. táblázat). A környezetvédelemmel kapcsolatos tartalmak százalékos kimutatását a 4. diagram szemlélteti.

5. táblázat: A negyedikes Fürkésző munkafüzet témakörönkénti elemzése

Témakörök	A környezetvédelmi tudat kialakításának lehetősége
TERMÉSZET	
Az élővilág változatossága	Nincs
Munka, energia, termelés, fogyasztás	16–17. old.: A világon milyen arányban használják a különböző energiaforrásokat? 18–19. old.: Hogyan őrizzük meg a természeti kincseket? 23. old.: Hogyan „mossuk” meg a vizet?
Tanulmányozzuk a természeti jelenségeket	27. old.: Készítsünk hangszert!
Tanulmányozzuk az anyagot	Nincs
TÁRSADALOM	
Szerbia ma	34–35. old.: Szerbia növényei és állatai
Szerbia a múltban	Nincs

4. diagram: A negyedikes Fürkésző munkafüzet környezetvédelemmel kapcsolatos tartalmainak százalékos kimutatása

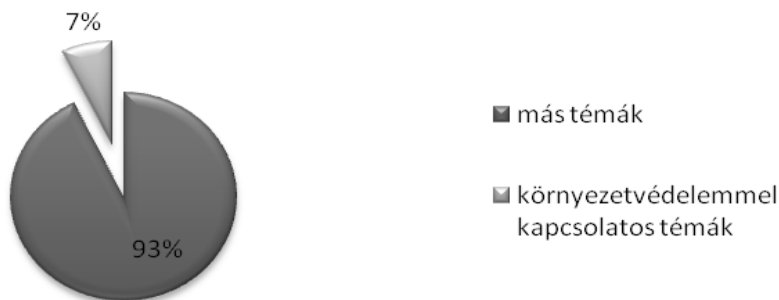
A 4. diagram alapján leszögezhetjük, hogy a tankönyvnek csak 15%-a foglalkozik a környezetvédelemmel.

A harmadikos Természet- és társadalomismeret tankönyv elemzése

A tankönyv 179 oldalas, és tízféle jelet tartalmaz, melyek a feladat, rajzolás, emlékezz vissza, írunk, beszélgetünk, kutatunk, kísérlet, megoldunk, szótár, fontold meg és írd le jelentéssel bírnak.

6. táblázat: A harmadikos Természet- és társadalomismeret tankönyv témakörönkénti elemzése

Témakörök	A környezetvédelmi tudat kialakításának lehetősége
Én és mások	8. old.: A gyermek jogai és kötelességei - tiszta környezethez való jog
A szülőföldem és én	20. old.: A lexikonból - Kopaonik 26. old.: A lexikonból - Obedi lép
Térbeli tájékozódás	Nincs
Az élő és élettelen természet közötti kapcsolat	Nincs
Életközösségek	64. old.: Az élőlények közötti kapcsolat 70. old.: A lexikonból - tavirózsa 79. old.: Cselekvési tervet készítünk
Az élettelen természet: a folyadékok és a levegő	84. old.: Folyadékok - oldatok
Az anyagok és felhasználásuk	108. old.: A műanyag
A mozgás	Nincs
Örökségünk	Nincs
Az ember tevékenységi formái	163. old.: Környezetvédelem 164–165. old.: Te véded a környezeted? 166. old.: Szülőföldem bemutatása

5. diagram: A Természet- és társadalomismeret tankönyv környezetvédelemmel kapcsolatos tartalmainak százalékos kimutatása

A Kreatív Központ harmadikos tankönyvének elemzése után megállapíthatjuk, hogy a tartalmak csak 7%-ban kapcsolódnak a környezetvédelemhez.

Következtetés

A tankönyvek elemzése után megállapíthatjuk, hogy a feldolgozásra váró témák csak nagyon kis százalékban foglalnak magukban olyan tartalmakat, utalásokat, amelyek a környezettudat kialakítását segítenék elő, így a tanító ilyen szempontból magára van utalva. Ha rendelkezik megfelelő ismeretekkel, és ő maga is a fenntarthatóság

szellemében él, s jó példával jár elől, akkor könnyen átsiklik ezen a problémán, viszont, ha nincsenek megfelelő ismeretei, és csak a tankönyvre támaszkodik, akkor a jövő generációja sem fog túl sokban különbözni a mostanitól. Természetesen a tankönyvek a tantervre építenek, azonban nem szabad elfelejteni, hogy a környezetvédelem szinte minden témához kapcsolható valamilyen formában, így néhány jól irányzott kérdéssel, képpel, mondattal, feladattal sokkal többet ki lehetne hozni ezekből a könyvekből. A legideálisabb természetesen az lenne, ha a tantervet is úgy alakítanák ki, hogy a környezetvédelem több helyet kapjon benne.

Megállapíthatjuk továbbá, hogy a két kiadó könyvei között nincs jelentősebb eltérés, ami a környezeti tudat formálását illeti. Ezt ugyancsak a tantervvel lehet összefüggésbe hozni.

A szerző a megoldást abban látná, ha a tankönyveket, vagy legalább a munkafüzeteket környezetvédelemmel kapcsolatos tartalmakkal, utalásokkal, munkáltató feladatokkal bővítenék. Mindemellett mivel a közvetlen megtapasztalás ilyen fiatal korban kiemelkedő jelentőséggel bír, a tartalmak feldolgozásakor – a természet megszerettetésének érdekében – a szabadban tartott természet és környezet órákat, a kirándulásokat kellene szorgalmazni. A munkaakciók – legyen az faültetés vagy szemétyűjtés – szintén pozitív eredményeket hozhatnának. A szelektív hulladékgyűjtésnek, a komposztkészítésnek, az osztály növényeinek ápolásának és gondozásának mindennaposnak és teljesen természetesnek kell lenni a tanulók számára. Ehhez viszont megfelelő környezetvédelmi tudással rendelkező, példamutató és az ügyben tenni akaró pedagógusokra van szükség.

Summary

One of the most important issue of the 21st century is the negative changes of our environment that is entirely the side effect of irresponsible human attitude and activity. It is becoming more and more obvious that unless we change our behavior, environmental pollution and damage can cause the destruction of humanity. A lot believe that only correct environmental consciousness and long-term environmental-friendly education of the future generation can bring solution. The role of pedagogues gains high importance in environmental consciousness development, especially in case of pupils of lower grades, since small children are the most receptive and their attitudes are the most ductile. The purpose of the present paper is to illuminate the successful and unsuccessful influences of environmental consciousness development among children by looking at the pedagogical possibilities provided by textbooks (and their shortcomings, too), as well as the attitudes of pedagogues and their guidance.

Keywords: environment protection, textbook, environment consciousness, education, pedagogy.

Irodalomjegyzék:

- Biljana Trebješanin, Biljana Gačanović, Ljiljana Novković (2005): *Természet és társadalomtankönyv az általános iskolák harmadik osztálya számára* - Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Biljana Trebješanin, Biljana Gačanović, Ljiljana Novković (2003): *Természet és társadalomtankönyv az általános iskolák negyedik osztálya számára*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Biljana Trebješanin, Biljana Gačanović, Ljiljana Novković (2005): *Barangoló - Munkafüzet természet és társadalomból az általános iskola 3. osztálya számára*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Biljana Gačanović, Ljiljana Novković, Biljana Trebješanin (2006): *Fürkésző - Munkafüzet a természet és társadalom tankönyvhöz az általános iskola negyedik osztálya számára*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Havas Péter, Varga Attila (1998): *Általános és középiskolás diákok környezettel kapcsolatos attitűdjei és ismeretei*. Összehasonlító vizsgálat a „Természetudományokkal Európán Keresztül” program hatékonyságáról. URL: <http://www.oki.hu/sae/tap2.htm>.
- Lichtveld, Maruenn (2010): Education for Environmental Protection: Successes, Challenges, and Opportunities for USEPA’s Environmental Education Program. *Human and Ecological Risk Assessment*, 16. 6. sz., 1242-1248.
- Mikházi Zsuzsanna (2006): *A környezetvédelem és a környezeti tudatformálás összefüggései*. Előadás: XII. Nemzetközi Környezetvédelmi és Vidékfejlesztési Diákkonferencia, Mezőtúr.
- Morrone, M., Mancl, K., Carr, K. (2001): Development of a Metric to Test Group Differences in Ecological Knowledge as One Component of Environmental Literacy. *The Journal of Environmental Education*, 32. 4. sz., 33-42.
- Nahalka István (2002): A tanulás folyamatának újraértelmezése. In: *Nemzeti Környezeti Nevelési Stratégia*, Budapest: MKNE.
- Nagy C. Edit (2008): *A környezeti nevelésben alkalmazott oktatási szinterek, korszerű módszerek hatása a környezettudatos magatartás kialakítására*. Kézirat. Kolozsvár: Babes-Bolyai Tudományegyetem.
- Simeon Marinković (2008): *Természet és társadalomismeret tankönyv az általános iskolák harmadik osztálya számára*. Beograd: Kreativni centar.
- Thiengkamol, N. (2011): Development of Model of Environmental Education and Inspiration of Public Consciousness Influencing to Global Warming Alleviation. *European Journal of Social Sciences*, 25. 4. sz., 506-514.
- Varga Attila (2004): *A környezeti nevelés pedagógiai, pszichológiai alapjai*. Ph.D.-disszertáció, Budapest: ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskola. URL: <http://vargaattila.ofi.hu/dokumentumtar/varga-attila> (2009)